

6 KGAOLO YA BOSELELA

6.1 KGOLO LE TŠWETŠOPELE YA DITAODIŠO-SENGWALO TŠA SEPEDI

6.2 MATSENO

Go šetše go boletšwe mo mathomong a nyakišišo ye gore mo lebakeng la ge go dirwa nyakišišo ye, go na le dikgoboketšo tša ditaodišosengwalo tše lesometlhano fela tše di šetšego di ngwadilwe go tlogela ka ngwaga wa 1943 go fihlela ka wa 1996. Dikgoboketšo tseo tšona ke *Mengwalô (Essays) Puku II* (Matlala, 1943), *Ditaodišo* (Masemola, 1967), *Di sa re šaletše monaganong* (Mahapa, 1968), *Dithuto lapeng le sekolong* (Mojapelo, 1969), *Sehlabeng* (Mabitje, 1976), *Moremogolo* (Tlooke, 1987), *Lekomane la bjoko* (Tlooke, 1987), *Bohwabogolo* (Tlooke, 1990), *Di mading a bona* (Mangokoane, 1991), *Mankutukutu o tima mollo* (Tlooke, 1992), *Lewa La Rabadia* (Tlooke, 1993), *Moletesekuba* (Selwalekgwadi, 1994), *Setšwagodimo se a ikgethela* (Makopo, 1995), *Mphatlalatšane* (Phala, 1995) le *Ditlhapetsane* (Chupyane, 1996).

Bjalo ka ge mo lenaneong la ditaodišosengwalo go ipontšha gore *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943) ke ya mathomo, go yo hlokomelwa yona pele ka ge e le pulamadibogo ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Ka go realo nyakišišo e ya go hlaloša kgolo le tšwetšopele

ya ditaodišosengwalo tša Sepedi go ya ka mokgwa wo di gatišitšwego ka gona le go ya ka tatelano ya mengwaga gomme ge, go tla latelwa lenaneo le:

- Ditaodišosengwalo tša Matlala
- Ditaodišosengwalo tša Masemola
- Ditaodišosengwalo tša Mahapa
- Datodišosengwalo tša Mojapelo
- Ditaodišosengwalo tša Mabitje
- Ditaodišosengwalo tša Tlooke
- Ditaodišosengwalo tša Mangokoane
- Ditaodišosengwalo tša Selwalekgwadi
- Ditaodišosengwalo tša Makopo
- Ditaodišosengwalo tša Phala
- Ditaodišosengwalo tša Chupyane

6.3 DITAODIŠOSENWALO TŠA MATLALA

Matlala o ngwadile ditaodišosengwalo tša go bitšwa *Mengwalô (Essays) Puku II* gomme tša gatišwa ka ngwaga wa 1943 ke bagatiši ba Yunibesithi ya Fort Hare. Ka go realo, go ka thwe, kgoboketšo ye ya ditaodišosengwalo e bohlokwahlokwa mo polelong ye ya Sepedi. Ge go hlokomelwa kgoboketšo ye ya ditaodišosengwalo tše tša Matlala gona mo pukung ye, go lemogwa gore e arotšwe ka dikarolo

tše di seelago, e lego, ‘Matseno’, ‘Nômô’, ‘Lexae’, ‘Fsika-tshipi la Ramosweu’, ‘Tato ya Monnyana ke Lesoxana’ le ‘Sakeng la Bophelo’. Bjale mo kgaolong ye gona, go ya go hlalošwa dikarolo tše di lebanego le thulaganyo ya taodišosengwalo ka boripana.

6.3.1 ‘Lexae’

Go lemogilwe gore taodišosengwalo ya ‘Lexae’ e rulagantšwe ka matlakala a lesomenne le seripa. ‘Lexae’ ke ye nngwe ya ditaodišosengwalo tše telele ge e bapetšwa le ditaodišosengwalo tše dingwe tše tharo mo go kgoboketšo ya *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943), le ge e le gore ka botelele e sa fetwa ke ‘Tato ya Monnyana ke Lesoxana’.

‘Lexae’ e hlaloša legae la mahlako, ke go re, go bolelwa ka ditiragalo le bophelo le ditlwaelo tša setšo tše di bonwago legaeng la dinagamagae. Taba yeo e bolela gore Matlala o hlaloša ka ga bophelo bja setšo sa Bapedi dinagamagaeng. Ge a tiišetša taba yeo o re:

Ka xabô motho xa xona bosêhla; empa
lexae labô motho le xe le bile le le ka
paala xôna ka mouwe bosehlang xoba
manongonongong, le xôna ka ntlê ka

morakxora tša motse wabô xo dia
lexae...

Ge taodišosengwalo ye e hlokomedišišwa gabotse, go lemogwa gore Matlala o diriša thekniki ya molaodiši go tšweletša ditiragalo tša 'Lexae'. Ge a hlaloša thekniki, Groenewald (1993:17) o re:

Thekniki ke mokgwa wo mongwadi a
tšwetšago moko wa ditaba pele ka
wona.

Kgopolo ye ya Groenewald e thekgwa ke Marggraff (1946:168) ge a hlaloša gore dithekniki tša mongwalelo tšeo di bontšhago kamano magareng ga dilo tše pedi goba go feta mo sengwalong di na le kamano le sengwalo ka bosona.

Ka lehlakoreng le lengwe go lemogwa gape gore Matlala o iša pele go diriša le thekniki ya sereto go hlaloša ditiragalo tše dingwe tša taodišosengwalo ya 'Lexae'. Ge a hlaloša ditiragalo tše ka go reta o fo re:

Thabeng tša xešo re raloka teng
Xo na le mahlatswa le ka ditlôrô,

Le diperekisi le ka mabilô,

Re ntše re raloka teng,

Tlhalošo ya Matlala ya 'Lexae' e tswakilwe ka kanegelo le metara (polelo ya theto) go tloga mathomong go fihla mafelelong a taodišosengwalo ye. Ka go realo, go ka thwe, o diriša dithekniki tše pedi tše bohlokwa mo taodišongsengwalo ya 'Lexae', e lego thekniki ya taodišo/ kanegelo le ya metara/ theto. Dithekniki tše o di diriša ka katlego mo thulaganyong ya taodišosengwalo ye.

Ka lehlakoreng le lengwe go lemogwa gore mongwalelo wa Matlala mo taodišongsengwalo ye o lebane le mongwalo le mopeleto wa kgale. Ke go re, o diriša mongwalo le mopeleto wa 1910 le 1929/30, le ge e le gore ga a latele mengwalo yeo ka botlalo.

Go ya ka tlhalošo ya ka godimo, le ge Matlala a diriša dithekniki tše pedi tše kgolo, fela nyakišišo e ka hlopha mohutana wo wa taodišosengwalo legorong la taodišotlhaloši, ka gobane go hlalošwa legae ka tsela ya go laodiša. Ke legae leo le lego dinagamagaeng. Ke yona taba ye go thwego ke sererwa sa taodišosengwalo ya 'Lexae', ka gobane ditiragalo tša diteng tša taodišosengwalo ye di theilwe godimo ga ditaba tše di diregago legaeng la setšo.

Ka taodišosengwalo ya ‘Lexae’, Matlala o ruta mmadi wa yona ka ga bohlokwa bja bophelo bja setšo sa Mopedi. Taba yeo e bolela gore legae le a rerago ka lona mo go diteng le fetoga lefelo (Bopedi) moo Mopedi a ikakolago ka merero ya setšo. Ka go realo, go ka thwe, moko wa ditaba wa taodišosengwalo ye o bolela bohlokwa bja lefelo leo Mopedi a phelago go lona. O tiiša taba ye ka go re:

Puô ye e reng ‘*lexae labô motho lethêbê-phaswa*’ e rwele sehlora sa nnete e le ntlheng ya thaba mmê, le xe matšubutšubu a ka tšwêla ka kae le ka kae, xo tla hwetšwa xore e xwatellane le ôna e swere nnete ya dinnete.

Lefokwana le le ngwadilwego ka moseka mo setsopolweng, mosekaseki o le tšweletša go gatelela kgopolo ye e rilego. ‘Lexae labô motho lethêbê-phaswa’ ke kgopolo ye e tlemaganyago motho le legae la gabo mo a belegetšwego, a ba a golela gona. Taba ye e bolela gore motho ga a kgone go lebala mo a tswaletšwego a ba a golela gona. Ke gae ga gabo ga mahlako. Ke yona thutokgolo ye Matlala a ratago go e abelana le mmadi, ye e mo hlohleleditšego go ngwala taodišosengwalo ye ya ‘Lexae’. Bjale go yo lebelelwa taodišosengwalo ye e latelago ya go ngwalwa ke Matlala, e lego ‘Fsika-Thsipi la Ramosweu’.

6.3.2 ‘Fsika-Thsipi la Ramosweu’

Go ya ka tatelano ya thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša Matlala mo kgoboketšong ya go bitšwa *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943), ‘Fsika-Thsipi la Ramosweu’ ke taodišosengwalo ya bobedi mo kgoboketšong ye. Matlala o rulagantše taodišosengwalo ye ka matlakala a mane.

Mo taodišongsengwalo ye Matlala o sekaseka sereto sa go ngwalwa ke M.J. Madiba sa go bitšwa ‘Fsika-Tshipi la Ramosweu’. Tsinkelo ya gagwe e thoma ka go hlaloša selo sa Madiba mabapi le go nyaka tšhelete ga Bathobaso, bao ba gogilwego ke mokgoši wo o ba gogetšego metsesetoropong go yo tsoma yona tšhelete ka gore a re Madiba o re:

Bo-rra-bana ba ó kxeregetše

Le mathari bana a lahlile

Matlala o bolela gore selo se sa Madiba ke sa bofora ka gobane o tlogela nnete ya taba, e lego kgakanego le tlhakahlakano ye e hlotšwego ke Makgowa ka ge ba amogile Bathobaso lefase la bona. Ge a sola mongwadi mo seretong seo o re:

Mona mongwadi llong saxwe ó bonagala a beya molato xo maAfrika xo kxerexela mokxoši wa ‘fsika-thsipi la Ramosweu’, mme nna Matlala ke xanana naye; xobá bakeng sa xore a nyatše mekxwa e mebe ya makxoa ya xo tšeêla batho ba xešo mafase le naxa tša bôna, bakeng sa xore a hlabê yôna pelo ya taba ye e diang xore batho ba xešo ba phele ‘mojanong’ - mokxwa ó mobe wa makxoa wa xo konketša batho baxešo thšelete ka puó ya maaka ya go re ‘e tla re xe ba ekwa bohloko ba boêla xae’ etšwa ba tseba xore xa ba na xae xobá moraxo mo ba tšwang ba ba tšeeetše naxa (le xe ba phela mo ba phelang ba phela ka kxôrôhlanô ba sa phale nku tše di tsenywang ka moineng wa tipe) - xa die byalo.

Tlhalošo ya Madiba malebana le swikatshipi la Ramošweu, Matlala o e amanya le tlhalošo ya Lenin mo go *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943:23) ge a re:

Our object is to achieve the Socialist system of society, which, by abolishing the division of mankind into classes, by abolishing all exploitation of man by man, and of one nation by another nations, will inevitably abolish all possibility of war.

Ka go dira bjalo Matlala o tšweletša tsholo ye bogale go Madiba ka go tsopola polelo ya Lenin ye e lebanego le politiki. Ke ka tsela yeo go ka thwego ka sereto se sa Madiba, Matlala o lemoša mmadi kgatelelo ya Makgowa go Bathobaso nakong ya mmušo wa kgethollo. O tiiša taba yeo ka go re:

Ke ka bile xe ke dutše ke bonthša bobe bya konketšo ya thšêlete, ka bokêbêka baneng ba ba xolang ditlôropong. Bo bakwa keng? Mušô bakeng sa xore ó xapeletše thutó byalôka xe ó dia baneng ba Bašou xa ó byalo.

Matlala o gatelela gore tshepetšo ya thuto ya Bathobaso e swanetše go swana le ya Makgowa. Ka go realo o šupa kgethollo go ya ka merafe ka monwana.

Ge go hlokomedišišwa mohutana wa taodišosengwalo ye, go lemogwa gore Matlala o ngwadile taodišotshekatsheko ye e theilwego godimo ga politiki. Fela le ge mohutana wo wa taodišosengwalo o lebane le tshekatsheko ya sereto se se lego mabapi le politiki, go pepeneneng gore ge go tlo lekolwa boteng teng bja mohutana wo wa taodišosengwalo, mongwadi o diriša ditiragalo go kgokaganya diteng tša setšo sa Bapedi, e lego bophelo bjo bo šwalalantšwego ke melao ya mmušo wa kgethollo bja dinagamagaeng. Mohutana wo wa taodišosengwalo o wela ka legorwaneng la taodišotshekatsheko. Bjale nyakišišo e tlo tsinkelatsinkela taodišosengwalo ya boraro, e lego ‘Tato ya Monnyana ke Lesoxana’.

6.3.3 ‘Tato ya Monnyana ke Lesoxana’

Taodišosengwalo ye ya ‘Tato ya Monnyana ke Lesoxana’, Matlala o e rulagantše ka matlakala a masomepediseswai. Ka go realo, ke taodišosengwalo ye telele go feta ditaodišosengwalo tše dingwe tše tharo tšeo Matlala a di kgobokeditšego mo go *Mengwalô (Essays Puku II)* (1943). Bjalo ka ditaodišosengwalo tše dingwe, Matlala o rulagantše ditiragalo tša diteng tša yona ka tsela ya go anega le go reta.

Ge go ka hlokomelwa ditiragalo tše bohlokwa tša diteng tša taodišosengwalo ye, go tlo lemogwa gore di theilwe ka ditiragalo tše kgolo le gona tše bohlokwa tša mabapi le tshepedišo ya lenyalo la setšo, e lego (a) batswadi ba kgopelela morwa wa bona sego sa meetse ka ga bokgarebe, (b) batswadi ba kgarebe ba amogela tswalano yeo, (c) ba bolesogana ba romela motseta a gapa dikgomo tše di seelago tša go thoma lenyalo, (d) batswadi ba kgarebe ba galala dikgomo tše, (e) banyadi ba di oketša ka dikgomo tše pedi gomme e ba tše seswai, (f) batswadi ba kgarebe ba a di amogela gomme ba kgopela tše dingwe gape tše pedi go fetša lenyalo gomme palomoka ya dikgomo e ba tše lesome, (g) go tloga moo batswadi ba kgarebe ba kgopela dikgomo tše pedi gape, e lego kgomo ya go bipediša le kgomo ya go hlatšiša mphaka yeo bakgonyana ba hlabišwago ka yona.

Kgomo ye ya mphaka e bohlokwa kudu ka gobane go ka thwe ke mollwane wa go laetša gore bjale dikgomo ga e sa le tša bolesogana eupša ke tša bogwe. Kgomo ge e hlabilwe bakgonyana ba a e rwala gomme ba tlogela:

- Leumo la mmagongwana.
- Mohlobolo wa bagwe.
- Mohlana goba mokokotlo wa bakgonyana.

Ka morago ga tiragalo ye, bakgonyana ba laelwa go tla le kgomo ye nngwe gape ye e bitšwago kgomo ya timadibešo ya go lokolla ngwetši go ya bogadi.

Ge ditiragalo tša taodišosengwalo ye di ka badišišwa gabotse go tla lemogwa gore Matlala o di rulagantše go ya ka mokgwa wa go tshepediša lenyalo la setšo. Matlala o anega ditiragalo tša lenyalo la setšo kgato ka kgato, go tloga ka ya go kgopela sego sa meetse go ba go fihla ka ya mafelelo, e lego ya go goroša ngwetši. Ka lebaka leo go ka rungwa ka gore mohutana wo wa taodišosengwalo ke taodišokanegelo. Bjale go yo lekodišišwa taodišosengwalo ya mafelelo, e lego ‘Sakeng la Bophelo’

6.3.4 ‘Sakeng la Bophelo’

‘Sakeng la bophelo’ ke taodišosengwalo ya mafelelo ya kgoboketšo ya *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943). Ke ye nngwe ya ditaodišosengwalo tše kopana ya go rulaganywa ka matlakala a senyane.

Taodišosengwalo ye e bolela ka bophelo bja motho ka kakaretšo go tloga bjaneng go fihla botšofading. Ditiragalo tša gona di ka akaretšwa ka go re:

- Ngwana o a belegwa.
- O tsena šakeng la bophelo (motseng); ge a thoma go tšwa mahlalagading a tsenwa le ke malwetšana a bana gomme a alafiwa ka methušo ya setšo.
- O a gola o bile o bapala bjalo ka digotlane tše dingwe; a bina ‘mantlapulele ke tla ja maraka’ gare ga dipula di ena.
- O tšwela pele go hlwa le diputšane go fihlela a thoma go diša dipudi go ya ka bophelo bja setšo.
- O išwa komeng gomme a thoma tša bophelo bja motho yo a godilego go fihla botšofading bja gagwe.

Ge taodišosengwalo ye e tsinkelwa gabotse go tla lemogwa gore gabotse ga e na le ditaba tšeo di laodišwago ntle le yona tlhalošo ya ditaba tšeo tša bophelo bja motho ka setšo. Fela le ge di hlalošwa ka yona tsela yeo, mongwadi o laodiša seo a se gopodišišago se direga mabapi le tša ka šakeng la bophelo. Mongwadi o nagantšhiša bophelo bja motho wa setšo go tloga bjaneng go fihla botšofading. Se sengwe gape ke gore Matlala o rulagantše ditiragalo tše ka mokgwa wa go reta gomme go ka thwe o ngwadile taodišomaikutlo. Seo se tšwelelago go monyakišiši mabapi le taodišosengwalo ye ke gore e rulagantšwe ka ditematheto. Nyakišišo e dumela gore Matlala o hueditšwe ke mongwadi wa ditaodišosengwalo tša Seisimane, e lego Cowley ka gore Cowley ke yena motho wa go ngwala ka tsela yeo.

Ge go akaretšwa ditaodišosengwalo tše tša Matlala go ka thwe ditaodišosengwalo tše nne tseo tša gagwe, e lego ‘Lexae’, ‘Fsika-tshipi la ramosweu’, ‘Tato ya Monnyana ke Lesoxana’ le ‘Sakeng la Bophelo’, di theilwe godimo ga taodišosengwalo yeo ya mathomo, e lego ‘Lexae’. Ke go re, legae la go nepiša setšo le bophelo bja Mothomoso wa setšo. Le ge taodišosengwalo ya bobedi, e lego ‘Fsika-tshipi la Ramosweu’ go bonala o ka re ga e amane le setšo ka gobane e bolela ka sebjalebja (tšhelete), fela ge e ka hlokomedišišwa gabotse go lemogwa gore e hlaloša ka ga masetlapelo le bodiidi bjo bo hlolwago ke go amogwa ga naga (lefase/legae) ga Mosotho ke Mothomošweu (*apartheid*). Ka go realo le yona taodišosengwalo ye e tlemagane le taodišosengwalo ya mathomo (Lexae) ka ge e tšweletša sello sa Mothomoso ge a llela legae la gagwe leo go thwego le ‘thebe-phaswa’. Ka go sekaseka sereto seo Matlala o tšweleditše tlemagano ye bohlokwa ditaodišosengwalo tše pedi tše.

Ge go lekolwa taodišosengwalo ya boraro, e lego ‘Tato ya Monnyana ke Lesoxana’ go lemogwa gore le yona e nyalelana le taodišosengwalo ya ‘Lexae’ ka gobane e bolela ka tshepedišo ya lenyalo la setšo yeo e phethagatšwago ka legaeng la setšo, mola ka lehlakoreng le lengwe taodišosengwalo ya mafelelo, e lego ‘Sakeng la Bophelo’ e tšeelana mollo le taodišosengwalo ya ‘Lexae’ ka gore e

bolela ka bophelo bja setšo bja Mothomoso (go akaretšwa kgodišo ya gagwe) go tloga bjaneng go fihla botšofading. Ka go realo go ka thwe Matlala o hlaloša dintlha tše nne tša bophelo tša Mothomoso yo motala (wa kgale), e lego lerato la legae (naga ya gabo), go amogwa legae leo la gagwe ke Makgowa, tshepedišo ya lenyalo la setšo le bophelo bja Mothomoso nageng ya gabo (legaeng la gabo/bowelakalana)

Kgopolo ya Matlala ya dintlha tše nne tša bophelo e tiba ka mošito o tee le ya Mabitje ya dihla tše nne tša ngwaga mo go *Sehlabeng* (1976). Ge go ka lebelelwa mekgwa ye Mabitje le Matlala ba e dirišitšego thulaganyong ya ditaodišosengwalo tša bona go tlo lemogwa gore e na le khuetšo ya mongwadi wa ditaodišosengwalo tša Maisimane, Breton ka gobane Breton ke mongwaladitaodišosengwalo wa mathomo wa go rulaganya ditaodišosengwalo ka tsela ya dikarolo tša ngwaga, e lego diiri, matšatši, dibeke le dikgwedi le dihla tše nne tša ngwaga.

Go ka rungwa ka go re bobedi bjo, Matlala le Mabitje ba ngwala ka ga bophelo bja motho. Mabitje o ngwala ka dika le go swantšha, mola Matlala yena a itia taba serokaphatla. Go tla re ge go hlalošwa ditaodišosengwalo tša Mabitje gwa kgonthišwa taba ye e bolelwago mo. Go tšwela pele mo ditabeng tša ditaodišosengwalo tša Sepedi go

ya go tsinkelwa pukwana yeo e hlatlamago *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943), e lego *Ditaodišo* (1967) ya go ngwalwa ke Masemola.

6.4 DITAODIŠOSENHWALO TŠA MASEMOLA

John Joel Rangwakwane Masemola o ngwadile kgoboketšo ya ditaodišosengwalo ya go bitšwa *Ditaodišo* (1967) ya go gatišwa le ba Bona Press Ltd ka 1967. Ditaodišosengwalo tša Masemola di rulagantšwe ke G.P. Mojapelo.

Mo matsenong a *Ditaodišo* (1967) Masemola o hlaloša sebopego sa ditaodišosengwalo tša gagwe le ka fao di nago le maatlakgogedi ka gona mahlong a mmadi. Go iša pele o bolela gore puku ye ya *Ditaodišo* (1967) e bopilwe ka kgoboketšo ya ditaodišosengwalo tše masomepedi tša go hlaloša mahlakore a mangwe a bophelo bja sebjale, kudu bja Bathobaso. O tiiša gore ditaodišosengwalo tše a ngwalago ka tšona di amana le maitemogelo a gagwe bjalo ka mongwadi wa tšona. Ge a kopantšha taba yeo o fo re:

Ditaba tše di bolelwago ka mo ke tšeo
mongwadi a di tsebago ka boyena,
goba ka batho ba bangwe; feela di
diregile. Ka lebaka leo, maina a nnete a
batho ga se a šomišwa. Babadi ba

bangwe ba tla tseba, goba ba gopola, ba
kile ba kwa ditaba tše dingwe tša tšona
tše. Go ka se makatše ... (matseno)

Masemola o gatelela gore ditaodišosengwalo tše tša gagwe di lebane le tshekatsheko ‘ka gobane ditaodišosengwalo tše ke tša go sekaseka, babadi ba ka ba le tša bona dikgopolo tša go fapana le tše tša ka mo mabapi le bophelo bja sebjale’ (matseno). Le ge Masemola a bolela gore ditaodišosengwalo tše ke tša mohutana wa taodišotshekatsheko, fela ge mmadi a di badišiša o lemoga gore ke tša mohutana wa taodišokanegelo, ka gobane o anega ka ga ditiragalo tše di diragaletšego batho bophelong. Ke ka fao a rego ‘babadi ba bangwe ba tla tseba, goba ba gopola ba kile ba kwa ditaba tše dingwe tša tšona tše’ (matseno). Ka go realo nyakišišo ye e thulana le kgopolo ya Masemola ya gore ditaodišosengwalo tša gagwe ke tša tshekatsheko.

Go tšwela pele nyakišišo e lemogile gore Masemola o ngwala ka ga ditiragalo tša bophelo bja sebjale bja Bathobaso. Ka go realo go ka thwe Masemola o tšweletša molaetša wa bophelo bja Bathobaso bja sebjale. Ka lebaka leo go ka no thwe o arogane le Matlala ka tsela ya go laodiša ditaba tša bophelo bja setšo. Mo matsenong, Masemola o ruma matsenyagae ao a gagwe ka go hlohleletša mmadi go bala ditaodišosengwalo tše tša gagwe.

Ge go ka balwa ditaodišosengwalo tše tša Masemola ka tlhokomedišišo, go tla lemogwa gore mongwadi yo o di rulagantše go ya ka mehutana ye mebedi ya taodišosengwalo, e lego taodišokanegelo le taodišotlhaloši.

Bjale go ya go lekolwa kakaretšo ya ditiragalo tša ditaodišosengwalo tše a ngwadilego ka ga tšona. Nyakišišo ga e yo akaretša ditaodišosengwalo tše go ya ka tatelano ya tšona, eupša e ya go di hlopha go ya ka direrwa, melaetša le mehutana ya tšona.

6.4.1 Ditaodišokanegelo

Mo go ditaodišosengwalo tše masomepeditee tše Masemola a di rulagantšego go lemogwa ditaodišokanegelo tše senyane, e lego ‘Mona le Mošomo’, ‘Bohlale bja Borakgwebo’, ‘Bophelo le Mekgwa ya Dingaka’, ‘(A) Mošomo wa Ramelao’, ‘(B) Mošomo wa Ramelao’, ‘Lehodu la kgale le Hwa le Swere Tsela’, ‘Moloto le Kotsi: Baditi ba Sekolo’, ‘Morutiši Thomo le Hlogo ya Sekolo’, ‘O a TŠONA Mofundisi’.

Mo go tšona ditaodišosengwalo tše, tše seswai di bolela ka direrwa tše di fapanego mola tše pedi di bolela ka sererwa se tee.

Ka lehlakoreng le lengwe ge go tsinkelwa melaetša ya ditaodišosengwalo tše di welago ka fase ga mohutana wo wa taodišokanegelo, go lemogwa gore ditaodišosengwalo tše tharo ('Mona le Mošomo', 'Moloto le Kotsi: Baditi ba Sekolo', 'Morutiši Thomo le Hlogo ya Sekolo') di bolela ka mona, tše tharo ('Bohlale bja Borakgwebo', 'Bophelo le Mekgwa ya Dingaka', 'Lehodu la Kgale le Hwa le Swere Tsela') di bolela ka boradia le mathaitshai, tše pedi ('(A) Mošomo wa Ramelao', '(B) Mošomo wa Ramelao') di bolela ka bohlale, e tee ('O a TŠHONA Mofundisi') e bolela ka maitshwaro a mabe. Bjale go tla lebelelwa legorwana la ditaodišotlhaloši.

6.4.2 Ditaodišotlhaloši

Mo mohutaneng wo wa ditaodišosengwalo Masemola o rulagantše ditaodišosengwalo tše lesomepedi, e lego 'Botshepegi', 'Kgopolo ya ngwana', 'Go lebala', 'Boipušo le Tokologo', 'Bophelo bja Mopolotiki', 'Magoši a Rena', 'Botse bja Boikobo', 'Tsebo ga e na le Mellwane', 'Mahlakori a Mabedi', 'Lerato la go se Fele', 'Bophelo bja Setagwa' le 'Go loka go a Thuša'. Nyakišišo e lemoga gore ditaodišosengwalo tše di rulagantšwe go ya ka direrwa tše di fapanego tše di amago bophelo ka kakaretšo.

Ge go tsinkelwa melaetša ya ditaodišosengwalo tše, go lemoga gore Masemola o arotše melaetša ya tšona ka dikarolo tše di seelago. E tee ('Botshepegi') e bolela ka botshepegi bja motho, e tee ('Kgopolo ya Ngwana') e bolela ka bohlokwa bja kgodišo ya ngwana, tše tharo ('Go lebala', 'Tsebo ga e na Mellwane', 'Mahlakori a Mabedi') di bolela ka bohlole, tše tharo ('Boipušo le Tokologo', 'Bophelo bja Mopolotiki', 'Magoši a Rena') di bolela ka politiki, e tee ('Bophelo bja Setagwa') e bolela ka maitshwaro a a sa amogelegego, tše pedi ('Botse bja Boikobo', 'Go loka go a Thuša') di bolela ka maitshwaro a mabotse le e tee ('Lerato la go se Fele') yeo e bolelago ka leratorato.

Nyakišišo e ukama gore Masemola ge a ngwala ditaodišosengwalo tše o bile le khuetšo ya bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane bjalo ka Richard Steele. Taba ye e kgonthišwa ke ka fao a ngwadilego ditaodišosengwalo tša gagwe go ya ka mehutana ya ditaodišokanegelo le ditaodištlhaloši go ya ka fao bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane ba bego ba ngwala ka gona le ge e le gore o tšame a hlakahlakanya ditaba.

6.5 DITAODIŠOSENWALO TŠA MAHAPA

Ditaodišosengwalo tša Mahapa di kile tša gašwa lenaneong la Radio Bantu pele di ka gatišwa ka ngwaga wa 1968. Ke gona moo kgašong mo di thomilego go goga kgahlego ya batheeletši ka bontši. Godimo

ga moo pukwana ye ya Mahapa ya ba ya thopa sefoka sa Radio Bantu ka ngwaga wa 1967. Go tloga moo di gatišitšwe bjalo ka puku ke ba Educum ka 1968

Mahapa o ngwadile ditaodišosengwalo tše di šupago tša go ba le direrwa tše di fapafapanego. Ge a tiiša taba yeo Groenewald (1993:15) o re Mahapa o ngwadile ditaodišosengwalo ka ga dithaba tše di seelago le noka e tee. Go iša pele, Groenewald (1987:7) o hlatholla taba yeo ya Mahapa ka gore Mahapa o fapana le bangwadi ba bangwe ba ditaodišosengwalo tša Sepedi le ge e ka ba bangwadi ba dingwalo tše dingwe go swana le Matsepe, Phatudi, Maditsi, bjalobjalo. Phapano ya Mahapa le bangwadi bao e bonala ka tirišo ya thekniki ya mohlhali mo thulaganyong ya ditaodišosengwalo tša gagwe ka moka. Go tšwela pele, Mahapa o šomiša le dithekniki tše dingwe tša go swana le phapantšho, sekai le tlhalošo.

Groenewald (1992:10) o hlaloša gore ditaodišosengwalo tše o tše di šupago tša Mahapa, di tšweletša moko wa ditaba wo o bolelago gore dithaba le noka di emela histori ya bogologolo le gore batswadi ba rute bana ditaola ba se ye natšo badimong. Ge a iša pele mo letlakaleng la lesome, o bolela gore go na le ditsela tše Mahapa a di dirišago go godiša maatlakgogedi ka go šomiša dithekniki tše di rilego mo ditaodišongsengwalo tša gagwe. Groenewald (1991:37) o ruma ka go re thulaganyo ya ditaodišosengsewalo tša *Di sa re šaletše*

monaganong (1968)' e lebane le (a) matseno: taba ye e bolelwago (thulano), (b) tšwetšopele le (c) sehloa le pheletšo.

Bjalo ka Groenewald, Mohlala mo theseseng ya gagwe ya go bitšwa *Tshekatsheko ya Di sa re šaletše monaganong* (1994) le yena o sekasekile ditaodišosengwalo tša Mahapa. Bogolo bja tshekatsheko ya gagwe bo sekametše ka lehlakoreng la sebopego sa taodišosengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Mo go diteng, Mohlala o gatelela bohlokwa bja direrwa mo ditaodišongsengwalo tša Mahapa. O tšwela pele go hlaloša ditaba tša ditaodišosengwalo tšeo tša Mahapa ka go di akaretša ka dintlha tše nne, e lego mafelo, mekgwa, histori le badudi.

Malebana le thulaganyo, Mohlala o tšweletša dielemente tšeo Mahapa a di dirišitšego ka go di lebanya le moko wa ditaba, gomme dikarolwana tšeo ke:

- Go kgetha ditaba tše di itšego tša histori.
- Go oketša ditaba ka tše dingwe.
- Go latelanya ditaba ka tshwanelo.
- Go hlakahlakanya ditaba.

Go tšwela pele ge Mohlala a sekaseka thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša Mahapa o hlokometše:

- Popego ya taodišosengwalo.
- Dithekniki tšeo di šomišitšwego.
- Tshekatsheko ya taodišo e tee, e lego ‘Tubatse’.

Go iša pele, Mohlala o tsinketše letlalo la boraro la sengwalo, e lego mongwalelo. Ge a sekaseka mongwalelo wa taodišosengwalo ya ‘Tubatse’ o latetše lenaneo le le latelago:

- Tsopolo ye e lebanego ya kgetho.
- Tsopolo yeo e swanetšego go tiišetšwa ge e kgethilwe.
- Kakaretšo ya kgopolo yeo ka gare ga yona go swanetšego go ntšhwa maikutlo.
- Kgetho ya diphapantšho tša mongwalelo.
- Tlhalošo ya diphapantšho tšeo tša mongwalelo.

Ge go lekodišišwa mohutana wa ditaodišosengwalo tšeo Mahapa a di ngwadilego, go lemogwa gore di wela legorong la taodišotlhalošokgopodišišo.

Mokgwa wa Mahapa wa go laodiša o nyalelana le wa Matlala. Ka go realo go ka thwe ka ge Matlala a ngwadile ditaodišo tša gagwe pele ga Mahapa, gona Mahapa a ka no be a hueditšwe ke Matlala. Khuetšo

ye bjalo e lebane le mokgwa wa go hlaloša ka motswako wa go laodiša le go reta.

6.6 DITAODIŠOSENWALO TŠA MOJAPELO

Mojapelo o ngwadile puku ya ditaodišosengwalo ya go bitšwa *Dithuto lapeng le sekolong* (1969) yeo mo go yona a kgobokeditšego ditaodišosengwalo tše di seelago, e lego ‘Kgodišo ya ngwana’, ‘Tshepedišo ya lapa’, ‘Thuto bathong’, ‘Sehlola sa dihlola’, ‘Bohloki le bohumi’ le ‘Go lokile mang?’. Bjale di tla lekolwa ka boripana ka tatelano ya tšona bjalo ka ge mongwadi a di beakantše ka mo pukung ya gagwe.

6.6.1 ‘Kgodišo ya ngwana’

Mojapelo o rulagantše taodišosengwalo ya mathomo mo pukung ye, e lego ‘Kgodišo ya ngwana’ ka matlakala a lesometshela le seripa. Ge go badišišwa taodišo ye go lemogwa gore e laodiša ka ga ditiragalo tša go godiša ngwana go tloga ka gae go ya setšhabeng (motseng le sekolong). Mongwadi o hlaloša bophelo bja ngwana go tloga bjaneng go fihlela ge a kgona go itirela (motho yo mogolo wa maikarabelo).

Mo tseleng ya go gola ga ngwana go na le bakgathi ba tema ba bohlokwa, bao ba swanetšego go sokolla le go phetlolla bophelo bja ngwana gore a tle a amogelege setšhabeng bjalo ka motho wa mmakgonthe, e lego motswadi (ka gae), morutiši (ka sekolong) le

setšhabeng (motseng). Go iša pele, Mojapelo o gatelela bakgathatema bao ba swanetšego go ba batho ba maikarabelo gore ngwana yo a rutwago mekgwa ya bophelo a tle a be moagi wa maikarabelo.

Go ka thwe Mojapelo o gatelela molaetša wa gore mohlare o obja e sa le wo monanana wa omelela o a thokgega. Ka go realo go thwe mohutana wo wa taodišo ye ya Mojapelo o lebane le go hlaloša dikgopolo. Ke go re, ke mohutana wa taodišo ya go bitšwa taodišotlhaloši.

6.6.2 ‘Tshepedišo ya lapa’

Ge mmadi a bala taodišosengwalo ye ‘Tshepedišo ya lapa’, e lego taodišosengwalo ya bobedi ya Mojapelo mo pukwaneng ye, o lemoga gore yona e rulagantšwe ka matlakala a lesomeseswai le seripa. Ge go tsinkelwa ditiragalo tša taodišosengwalo ye go lemogwa ge e theilwe ka ditiragalo tše di latelago, tšeo di lebanego le tshepedišo ya merero ya lapeng la sebjale:

- Kopano ya monna le mosadi ka lenyalo (bommogo).
- Pelego ya bana (go oketša setšhaba lefaseng).
- Maikarabelo a batswadi kgodišong ya bana ba bona ‘lapa ke motheo wa dinoka tše dintši tše re di bonago mo lefaseng’ (letl.19).

- Ditho tše kgolo tša lapa, e lego monna le mosadi di lebane le maikarabelo a sebjale, e lego go šomela lapa (bana).
- Go šoma ga monna le mosadi go na le mathata a kgodišo ya bana, ke ka fao go tšwelelago setho se sengwe seo e sego sa lapa go tla go godiša bana bao, e lego mofepi. Lefelo leo (legae) la kgodišo ya bana le fetoga marobalo a batswadi ba bana fela.

Taodišo ye ga e na le ditiragalo tšeo di bopago goba di agago kanegelo. Ke ditiragalo fela tšeo di hlalošwago tšeo di lego mabapi le tshepedišo ya lapa. Ka go realo go ka thwe mohutana wo wa taodišosengwalo le wona o bitšwa taodišotlhaloši.

6.6.3 ‘Thuto bathong’

‘Thuto bathong’ ke taodišosengwalo ya boraro ya Mojapelo mo kgoboketšong ye, gomme le yona, e rulagantšwe ka matlakala a lesomeseswai le seripa.

Mojapelo o theile ditiragalo tša yona godimo ga bohlokwa bja polelo malebana le merero le tšwetšopele ya thuto setšhabeng ka gore ka molomo wa gagwe o re:

Polelo ke selo se segolo mo thutong.

Gore re tle re e hwetše; gore re tle re e

boloke; gore re tle re e gaše lefaseng ka
moka; gore re e šomiše, re e tšweletše
pele; re tshephile polelo (letl.41).

Mojapelo o gatelela gore thuto ke masenyaalokiša:

Selo se thuto se re senyeditše lefase
(letl.38).

le

Se sengwe le se sengwe seo re ka rego
ge re se dira sa hlabolla megopolo ya
rena, sa tiiša maikutlo a rena, ao a išago
tseleng ya go loka, sa re fa boitiišo le
boitshwaro bjo bo lokilego, se tla ba e
le ge se re fa thuto (letl.37).

Ka go realo Mojapelo o gatelela gore thuto e fetola setšhaba ka
mekgwa ye e fapafanego ya go phela. Ka fao thuto e bohlokwa kudu
ka gore e fahlolla setšhaba.

Le mo go taodišosengwalo ye ya ‘Thuto bathong’, Mojapelo o sa
tšwela pele ka go hlaloša dikgopolo go swana le ditaodišongsengwalo

tše pedi tša mathomo. Ka lebaka leo taodišosengwalo ye le yona e wela mo mohutaneng wa go bitšwa taodišotlhaloši.

6.6.4 ‘Sehlola sa dihlola’

‘Sehlola sa dihlola’ ke taodišosengwalo ya bone mo go ditaodišosengwalo tša Mojapelo gomme yona e beakantšwe ka matlakala a seswai le seripa. Ka go realo ke ye nngwe ye kopanakopana ya ditaodišosengwalo tša kgoboketšo ye.

Ditiragalo tša taodišosengwalo ye di theilwe godimo ga boikgodišo bja motho. Ke ka fao go thwego sererwa sa taodišosengwalo ye se lebane le sehlola sa dihlola (boikgodišo mothong). Mo mongwadi o rera ditaba tše di lebanego le gore ge motho a ikgodiša gona go ka thwe ke sehlola ka gobane o arogile tseleng. Boikgodišo ke bofofu ka gore motho ga a bone nnete.

Go iša pele Mojapelo o tšweletša mahlakore a mabedi a bophelo, e lego (a) boikgodišo le (b) boikokobetšo. O bapetša mahlakore a mabedi ao, e lego boikgodišo le boikokobetšo. O kgetha lehlakore la go loka, boikokobetšo gomme o nyatša lehlakore le lebe leo, boikgodišo, ka gobane boikgodišo ke bohlola setšhabeng. Mongwadi o hlaloša boikgodišo ka go tšama a tsopola ditiragalonyana tša mehutahutana go hlaloša kgopolo ya boikgodišo:

E rile ge ba dutše ba ngangišana mo tabeng ye, Hlogo ya ema ka bogale, ya re: “Ge e ka ba le kwa bohloko ge ke beilwe morutiši yo mogolo mo sekolong se, ga le na le seo le ka se dirago. Nna ke tla no ba morena wa lena go ya go ile (letl.64).

Taodišosengwalo ye le yona e wela ka fase ga mohutana wa taodišotlhaloši ka gobane Mojapelo o hlaloša dikgopolo tše di nepišago boikgodišo.

6.6.5 ‘Bohloki le bohumi’

Taodišosengwalo ye ya ‘Bohloki le bohumi’ ke taodišosengwalo ya bohloko yeo Mojapelo a e rulagantšego ka matlakala a lesome le seripa. Sererwa sa taodišosengwalo ye se lebane le bohloki le bohumi. Ditiragalo tša taodišosengwalo ye di ka akaretšwa ka dintlha tše tlhano, e lego:

- Bahumi ba širela ka bohloki go ntše go se bjalo.
- Gantši bahloki ba bohlale go feta bahumi.
- Bahumi ba na le go nyatša dikgopolo tša baetapele.

- Bohloki bo tliša mathata a mantši bophelong bja batho.
- Bohumi ke monwana le lenala le boikgodišo.

Molaetša wo mogolo wa Mojapelo mo taodišongsengwalo ye ke go kgalemela bahumi setšhabeng mabapi le boitshwaro bja bona. Tabakgolo ke gore, bohumi gantši bo tliša boikgodišo le boikgogomošo. Ka tsela yeo go ka thwe mohutana wo wa taodišosengwalo le wona o lebane le taodišotlhaloši ka gobane mongwadi o hlaloša dikgopolo tše di theilwego godimo ga go sola bohumi bjo bo dirišwago bošaedi.

6.6.6 ‘Go lokile mang’

Mojapelo o rulagantše ditiragalo tša taodišosengwalo ya mafelelo, ‘Go lokile mang’, ka matlakala a lesometharo le seripa. Ka taodišosengwalo ye Mojapelo o bolela gore motho yo mongwe le yo mongwe o lokile goba ga se a loka. Mongwadi o tšwela pele go tiiša kgopolo yeo ka mohlala wa gore yo e lego lehodu o lokile gare ga mahodu mola a sa loka gare ga bao e sego mahodu. Ka molomo wa gagwe o re:

Taba ye kgolokgolo mo lefaseng ke
gore batho ba swanetše go itseba moo
go kgotsofatšago. Ke gore batho ba

swanetše go ba le nnete yeo e tletšego, ya moo mefokolo ya bona e letšego gona. Ba swanetše gore ba se ke ba iphora ka lefeela, le ka go kwa dipolelo tša bagwera ba bona. Ge batho ba ka itseba, gona ba tla kgona go latela nnete ... gore ba loke. Ba swanetše go lemoga gore nako ye botse ya go reta motho ke ge a hwile; ge a sa phela ba ka ba ba mo senya. Go lokile mang? Go lokile yo a phethago seo ka tlhago a bopetšwego gore a se phethe (letl.91).

Thuto ya Mojapelo malebana le taodišosengwalo ye, e nepiša gore mo bophelong ga go motho yo a lokilego ka gobane go na le mahlakore a mabedi a bophelo, e lego botse le bobbe. Mahlakore ao ke ona a theilego bophelo bja motho ka gore ga se bo phethege. Ge go tsinkelwa mohutana wa taodišosengwalo ye, go lemogwa gore le yona ke taodišotlhaloši ka gobane ke taodišosengwalo ye e hlalošago dikgopolo tše di lebanego le botse le bobbe tšeo di bopago karolo ya bophelo bja motho wa lefase le.

Go akaretša ditaba tše go ka thwe nyakišišo ge e bapetša ditaodišosengwalo tša Mojapelo le tša Matlala e lemoga gore

ditikologo tša bona di a fapana ka gobane Matlala o bolela ka tikologo ya setšo mola Mojapelo yena a hlaloša tikologo ya sebjale. Le ge go le phapano ye bjalo, fela go na le kwano magareng ga ditaodišo tša balaodiši ba ka gobane bobedi bja bona, ba theile ditaodišosengwalo tšeo tša bona godimo ga legae (motse). Ke go re, ditaodišosengwalo tšeo di hlaloša bophelo bja Mothomoso, le ge e le yo motala le wa sebjale.

Nyakišišo e lemogile gape gore Mojapelo o rulagantše thaetlele (leina la puku) ya ditaodišosengwalo tša gagwe go ya ka sererwa se se rilego. Ditaodišosengwalo tša Mojapelo ke tša thuto. Ke go re o laodiša ka go gatelela dilo tše di lokilego le tše di sego tša loka. Bothata bjo bogolo bja go tšweletša molaetša wo, bo lebane le thero. O na le mokgwa wa go rata go bolela se se lokilego le se se sego sa loka. Ka go realo, o ka re o nyatša mogopolo wa mmadi ka gobane mmadi ka boyena o be a swanetše go inyakela seo se lokilego le seo se sego sa loka ntle le go botšwa ke motho yo mongwe:

Ka moka re bina kalakaswa. Bophelo
ke botshela-ka-tswati moloi a wela. E
no ba sepipimpi se pipa molomo, se
pipile Mmakwele mphayeng.
Tabakgolo ke gore ge o hwetša
mathata o lwe le ona, o a fenyee; o se ke

wa a tšhaba. Ge o ka a lwantšha, le ona a tla go tšhaba. Ge o a tšhaba a tla gola, a go fenya, a ba a go buša, mola e swanetše go ba wena yo o a bušago. Bophelo bja lapa ke bjo bothatathata bo nyaka monnanna le mosadisadi, e sego mošimanyana le ngwanenyana: Mahuto a bophelo bja lapa ga a bonolo gore motho a a hunolle. Ka fao lapa le nyaka gore o se ke wa lapa ('Tshepedišo ya lapa', letl.36).

6.7 DITAODIŠOSENWALO TŠA MABITJE

Mabitje o arotše ditaodišosengwalo tša gagwe ka diripa tše tlhano, e lego 'Mmoto wa sehlabeng', 'Seruthwane', 'Selemo', 'Lehlabula', le 'Marega'.

Mabapi le seripa sa pele, e lego sa 'Mmoto wa sehlabeng', Mabitje o ngwadile taodišosengwalo e tee ye e laodišago tša mmoto wa sehlabeng. Seripa sa bobedi, e lego 'Seruthwane' sona o se laodiša ka ditaodišosengwalo tše tharo, e lego 'Lefase le Emere Botala le Bophelo', 'La Motsomi le Hlabile' le 'Baeng ba Tšwago Yuropa'. Ge a iša pele go hlaloša seripa sa boraro, e lego 'Selemo', o se lebanya le ditaodišosengwalo tše tlhano, e lego 'Se a Lemologa Selemo', 'Batho

ga re Lekane’, ‘Koša ga e Bone ye Nngwe, ‘Sehlabeng-Naga ya Dikenywa’, le ‘Le Teile Legadima’.

Ge a tšwela pele Mabitje o hlatholla seripa sa bone, e lego ‘Lehlabula’ ka go se amanya le ditaodišosengwalo tše tlhano, e lego ‘Pula e Khudile’, ‘Basadi ba Goletšwe ke Mohlagolo’, ‘Go Dišwa go Hlokofetšwe’, ‘Kgwedi ke Semphe-ke-Khoše’, le ‘Letšatši ga se la Ema’. O ruma ditaodišosengwalo tšeo tša gagwe ka kgaolo ya bohloko, e lego ‘Marega’ gomme ona o a hlaloša ka ditaodišosengwalo tše tlhano, e lego ‘Naka e Tšhumile’, ‘Go Buna Mang le Mang le ba Mošate’, ‘Go sa Bunwa’, ‘Lerotse le Bolabotše’ le ‘Bana ba ‘Tadi ba Tsebana ka Mereto’.

Go ka akaretšwa ka gore Mabitje o ngwadile ditaodišosengwalo tša *Sehlabeng* (1976) tšeo di emelago dihla tše nne tša ngwaga, e lego seruthwane, selemo, lehlabula le marega. Ke ka fao Groenewald (1993:20) a tiišago ditaba tše ka go re Mabitje o na le go laodiša ka mekgwa ye meraro, e lego mokgwa wa go laodiša thwii bjalo ka ‘Lefase le emere botala le boima’, ‘Se a lemologa selemo’, ‘Batho ga re lekane’, ‘Sehlabeng-Naga ya dikenywa’, ‘Le Teile Legadima’, ‘Basadi ba goletšwe ke mohlagolo’, ‘Go Dišwa go Hlokofetšwe’, ‘Kgwedi ke semphe ke Khoše’, mokgwa wa go laodiša a tswaka ka sereto bjalo ka ‘La Motsomi le hlabile’, ‘Koša ga e bone ye nngwe’, ‘Letšatši ga se la ema’, ‘Lerotse le Bolabotše’, le ‘Bana ba Tadi ba

tsebana ka mereto' le mokgwa wa go laodiša a tšama a tswaka ka dikošana bjalo ka 'Mmoto wa Sehlabeng', 'Baeng ba tšwago Yuropa', 'Pula e Khudile' le 'Naka e Tšhumile. Go lemogwa gore o ngwadile ditaodišotlhaloši le ditaodišotlhalošokgopodišišo.

Go ka akaretšwa ka go re ge go badišišwa ditaodišosengwalo tša Mabitje go lemogwa gore o hueditšwe ke balaodiši ba bararo ba ditaodišosengwalo tša Seisimane, e lego, Breton, Cowley le Temple bao ba ngwadilego ditaodišosengwalo tša go tswakwa ka theto le košana. Breton o ngwadile ditaodišosengwalo ka diiri, dibeke le dihla tša ngwaga gomme Mabitje le yena o ngwadile mehutana ya ditaodišosengwalo tša *Sehlabeng* (1976) ka yona tsela yeo. Go tloga mo go ya go hlokomelwa mešomo ya Tlooke.

6.8 DITAODIŠOSENWALO TŠA TLOOKE

Tlooke ke yo mongwe wa bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi. O ngwadile dipuku tše tlhano, e lego *Lekomane la bjoko* (1987), *Moremogolo* (1987), *Bohwabogolo* (1990), *Mankutukutu o tima mollo* (1992) le *Lewa la rabadia* (1993). Dipuku tšeo o di rulagantše ka ditaodišosengwalo tše masometlhanotharo gomme a di gatiša le ba Educum (dipuku tše pedi tša mathomo), J.L van Schaik, Via Afrika le ba Centaur. Palomoka ya ditaodišosengwalo tša gagwe e šupa gore o ngwadile ditaodišosengwalo tše ntši go feta bangwadi ka moka ba ditaodišosengwalo tša Sepedi go fihla ka nako ya nyakišišo ye.

Le ge Tlooke a ngwadile ditaodišosengwalo tše ntši go feta bangwadi ba bangwe ba ditaodišo tša Sepedi go tloga ka 1943 go fihla ka 1996, fela go lemogwa mathata a a lebanego le thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša gagwe ka moka. Bjale nyakišišo e ya go leka go lekola mapheko ao. Go iša pele nyakišišo e lemogile gape gore dipuku tše pedi tša mathomo di gatišitšwe ka ngwaga o tee le gona ke mogatiši o tee, ka morago gwa latela tše tharo ka mengwaga ye e latelago tša ba tša gatišwa ke bagatiši ba bararo ba go fapana. Gape go bile go na le mathata a kgatišo mo pukung ya *Lekomane la bjoko* 1987 ka gobane matlakala a mangwe a yona ga a ngwalwa selo, ka go realo ditaba tša yona ga se tša felela. Nyakišišo e bone gore le ge go le bjalo, go tla ba kaone gore dipuku tše di hlalošwe mmogo ka gobane di na le mathata a go swana. Bjale go ya go lekolwa mafokodi ao go ya ka lenaneo le le latelago, e lego thaetlele, matseno, mmele le thumo.

6.8.1 Thaetlele

Dithaetlele tša ditaodišosengwalo tša Tlooke di kgethilwe gabotse, di a kwešišega gape di goketša mmadi gore a be le kganyogo ya go rata go bala ditaodišosengwalo tše. Bothata ke gore dithaetlele tše ga di nyalelane le matseno a ditaodišosengwalo tša gagwe. Go tiiša taba ye, go ka lebelelwa taodišosengwalo ya 'Lehumo le tšwa tšhemong' mo

pukung ya *Lekomane la bjoko* (1987). Ge a bula dikgoro gona mo taodišongsengwalo ya ka godimo o fo re:

Bophelo ke komatona, e re e le
komatona gape bo sa tsoma go
hlabanelwa le go hlakelelwa ka
dikeleketlanakeleketlana tše boima le
tše bofefo go di phetha. (1987:1)

Lefoko le lebjalo ka le ga le iše felo ka thaetlele ya taodišosengwalo ye. Mmadi o rata go bala lefoko leo le amanago le thaetlele ye e kgethilwego thwi ntle le go rarela. Mohlala wo mogwe go tšwa kgoboketšong ya go bitšwa *Bohwabogolo* (1990) mo taodišongsengwalo ya ‘Ditlougadi tša lehono’ Tlooke o re:

Mehla le mabaka di fetogile ka
mokgwa wo o makatšago goba wo o
tšhošago. Tša re di fetogile bjalo, tša ba
tša gapa le bjona bophelo gore motho a
bo bone e ka bo fetogile, go se bjalo
goba go le bjalo fela.

Le gona mo e sa le bjona bothata bjola bja go šitwa ke go tswalanya thaetlele le lefoko la mathomo. Bjale ge, yona tharelo yeo ya gagwe e

hlola mathata ka gobane e lahla mmadi ka sethokgweng sa ditaba tšeo di se nago ntlha le thito gomme ka go realo, mmadi o lahlegelwa ke kgahlego ya go bala taodišosengwalo yeo go ya pele. Ditaodišosengwalo tša mongwadi yo ga di na bolepa bja go tanya mmadi gore a se tlogelane le tšona pele a fetša go di bala. Seo se šupa gore ditaodišosengwalo tša gagwe ka lebaka la thulaganyo ye e sa hlamegago ya thaetlele ga di na maatlakgogedi.

6.8.2 Matseno

Bontši bja dithaetlele tša Tlooke di nepiša kanegelo, ke go re, mmadi ge a bala thaetlele o gopola go bala taodišokanegelo. Matseno a tswalwa ke yona thaetlele yeo ge mongwadi a thoma go e hlaloša ka mantšu a mathomo a taodišosengwalo. Matseno a kanegelo a swanetše go tšweletša mathata ao a lebanego le ditiragalo tšeo di amanago le molaodiši. Ge go senkwa ditaodišosengwalo tša Tlooke go lemogwa gore matseno a tšona ga a sepelelane le dithaetlele tša gagwe ka gobane ge thaetlele e nepiša taodišotlhaloši, yena o no thoma ka kanegelo, gomme ka go realo, o šišinya gore o ngwala taodišokanegelo ka tlase ga taodišotlhaloši.

Ge go ka lebelelwa taodišosengwalo ya ‘Thuto ya bogologolo’ mo go *Lekomane la bjoko* (1987), Tlooke o thoma ka go re:

Ge go bolelwa ka thuto go bolelwa ka tsebo yeo motho goba batho ba ka bago nayo. Tsebo tša batho ga di napile di swana le ge di fela di swana. Thuto ya batho gantši gore e swane e dirwa ke gona go fela go etelanwa le go fela go rutanwa yona. Seo se hwetšwago mo mehlobong ye mengwe se hlokega mehlobong ye mengwe yona mehlobo yeo e se hlokago ge e se tšea e le thuto ya setšhaba se sengwe ke gona go oketša thuto yeo se nago nayo ka ya setšhaba se sengwe. Thuto go batho e tla ka mekgwa ye mentši ka go fapana. Batho ba bantši ba tla makala, ke a kgolwa, ge ba bona hlogwana ye ya taodišo e re, ‘Thuto ya bogologolo’ ka gore ba bangwe thuto ba tseba e be e se gona mehleng yela. Ba dikgopolo tše bjalo re ka re ga ba phošo, eupša nna ke tšea gore ke fao ba timelago gona gona fao. Seo se swanetšego go tsebja goba se lemogwe ke yo mongwe le yo mongwe ke gore motho ge a belegwa o

belegwa le thuto ye e itšego gobane ge nkabe go se bjalo bona batho bale ba mehleng yela nkabe ba be ba sa tsebe botse le bobbe, ešita le ba go belegwa pele ga bao. Mola motho a kgonago go tseba botse le bobbe bja tšeo a phelago ka gare ga tšona, ke gona go ba le thuto. Megopolo ya bona batho bale ba bogologolo ge e gopolwa gore ba rwale marumo ba ye go lwa le ditšhaba tše dingwe ke ka lebaka la go ba le tsebo ya gore ba se dire bjalo e tla ba bona ba go hlwela go thopša le go bolawa ba ipona, mahu a bona a sa le kgole – ge ba be ba iphemela ke gona go ba le thuto ya go tseba tšeo. Taba ye nngwe ye bohlokwa ke gore motho ke sebatana se bohlale go diphedi tšohle tšeo di lego lefaseng ka moka ešita le tša ka gare ga meetse. Motho o belegwa a feleletše ka marumo a bophelo, sa gagwe ke gore a tle a a šomiše gabotse mola a fahlogelwago, gobane ge a a šomiša ka bošaedi

bophelo bo ka tla bja mo thelela, a fetša
a lomile lefase ka meno, ya napa ya ba
gona ge a wetše phogwana. Thuto e
laetša batho bophelo le ditsela tša bjona
mo lefaseng. (1987:32)

Ka ntle le go se šetše botelele bja matseno, go bonala Tlooke a sa
šitwa ke go amanya matseno a taodišosengwalo ya gagwe le sererwa.
Mo taodišong ya go bitšwa ‘Mahu le menyanya matšatši a di širigela
mohlako’, o fo re:

Motho o hlotšwe kgale ke Modimo ka
seswantšho sa gagwe le bohlale bja
gagwe. O ratile motho ka morago ga go
mo hlola a ba a mo direla molekani
gore a se lewe ke bodutu, ge a be a
phela botseng bja tšhemo yeo a bego a
mmeile go yona ya Edene. Bokgopo
bja batho bo rile go se sa kgahla yena
Mmopi a ba raka ka tšhemong ya
gagwe gore ba yo hlaka ba itirele ka a
bona matsogo. O ba laile fela ka la go
re: “Le tla ja mphufutšo wa diphatla tša
lena”. (1987:20)

Ge go tsinkelwa ditsopolwa tša ditaodišosengwalo tše tša ka godimo malebana le matseno, go tlo lemogwa gore matseno ke a matelele, ga a na maatlakgogedi, gape a bile a hlakahlakane ka gobane mongwadi o tlogela sererwa seo a se kgethilego gomme a thoma ditaba tše dingwe fela tše di sa išego felo ka sererwa seo. Mo ditaodišongsengwalo tše, mongwadi o tšweleditše dintlha ka moka le ditiragalo tše bohlokwa a sa le gona mo matsenong gomme ka go realo taodišosengwalo ya kwagala e fihlile mafelelong. Sona seo le sona se bolaya kganyogo ya mmadi go balela taodišosengwalo yeo pele ka gore ditaba di fihlile mafelelong.

6.8.3 Mmele

Mo mmeleng wa taodišosengwalo mongwadi o tšama a anega a bile a boa a hlaloše ditiragalo tša kgale. Ge a anega ditaba tše tša gagwe le gona ga a di anege kgato ka kgato gore di be le mohlodi le tatelano ya maleba. Ga a na phego ka gore ga a kgethe ditiragalo goba dintlha tše bohlokwa a di beakanya, empa o no ingwalela seo a se gopolago gomme ka go realo ya be e le gona ge a bolaile phišegelo ya taodišosengwalo yeo. Ge a etla pele o fela a tliša tlhalošo ye botse mo a bilego a konketša mmadi go bala taodišotlhaloši, fela a tloge a e kgotlele ka dikanegelwana tša bosenyi. Mohlala go ka tšewa

taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Bogoši’, moo mongwadi a thomago ka go hlaloša bogoši ge a re:

Bogoši ga se taba ye mpsha mo bophelong bja batho, ke kgale kudu dikgoši di bewa, di ipea, di tlošwa, di hlokofala ka malwetši a go fapana, goba di thenolwa ditulong tša bogoši ka go hlogohlwa ka marumo ka go tsenelwa, goba thwii efela bahlami ba mo latela. (1987:10)

Ge a fihla gare ga letlakala leo le latelago leo gona mo taodišong-sengwalo ya ‘Bogoši’, Tlooke o re:

Bogoši bja kgale bo be bo hwetšwa ka ditsela tše di fapanego, ka mabaka a a fapanego, ka mabaka a mantši ge re sa bolele ka bja go tswalelwa. Motho ge a be a le bogale e le mogale o be a kgona go emela ditaba tša gagwe. O be a kgona go bolaya kgoši ka lerumo gomme a ipee kgoši a nape a phethagatše la Moswana la gore poo go

bewa ya kgomo, ya motho e a ipea.

(1987:11)

Tlooke o kgona go tšweletša dikgopolo tše kaone gagolo ge go ka lebelelwa taodišosengwalo ya ‘Bogoši’ mo go *Lekomane la bjoko* (1987). Fela bofokodi bja gagwe ke gona gore o re mola a le gare ga taodišosengwalo a thome go anega ditaba tša histori bjalo ka ge a dira mo taodišosengwalo ye le yona yeo ya ‘Ditlougadi tša lehono’ mo go *Bohwabogolo* (1990).

Mo mmeleng wa taodišosengwalo mongwadi ga a swanela go lebala mohutana wa taodišosengwalo yeo a kgethilego go ngwala ka ga yona. Bjo ke bjo bongwe bja mathata a Tlooke ka gore o no ngwala mo nkego ga a tsebe mohutana wo a ngwalago ka ga wona go akaretšwa gape le dinyakwa tša wona. Mohlala go ka lebelelwa taodišosengwalo ya ‘Lenyalo la go nkgā mekgatho’ gona mo pukung ya *Bohwabogolo* (1990) mo mongwadi a thomilego gabotse ka tlhalošo ye botse ya lenyalo a bile a le swantšha le lerala leo le tlemaganyago baratani bophelong. Go iša pele, o hlaloša bohlokwa bja lenyalo go ya le ka moo le hlotšwego ke Modimo, gomme a lebala lenyalo lela la go nkgā mekgatho a le tshepišitšego mmadi ge a thoma taodišosengwalo ye.

6.8.4 Thumo

Go ya ka teori ya morumo wa taodišosengwalo, thumo e swanetše go lebana le dintlha tše bohlokwa tšeo mongwadi a di tšweleditšego mmeleng wa taodišosengwalo yeo. Bjale mo taodišongsengwalo ya ‘Go bala ke lehumo’ go tšwa pukung ya *Bohwabogolo* (1990), mongwadi o šitilwe ke go ela ntlha ye hloko ka gobane mafelelo a taodišosengwalo yeo ga a na kamano le gannyane le dikgopolo tšeo di tšweleditšwego mmeleng wa taodišosengwalo. Tlooke o ruma taodišosengwalo yeo ka go re:

Go bala go fedišitše maeto ale a matelele ao a bego a fetša dinao tša batho, e le ge ba be ba re ba iša melaetša mafelong a a fapanego, ka ge ba tla be ba palelwa ke go bala le go ngwala. Matšatši a sa kgonego go bala le go ngwala ga a yo a sa balwa mo mokatong wa bophelo ebile ke yena yo a tla diilago ka ge go anegelwa e le go tingwa. Yo mongwe le yo mongwe o a ipalela. Go bala ke lehumo. La go hlabela o le orele ka gobane gosasa le hlabela ba bangwe. (1990:54)

Morumong wa taodišosengwalo ya ‘Mogasela le modupi’ mo go *Moremogolo* (1987), mongwadi o thoma ditaba mola di fela, ke go re, o tšweletša dintlha tše mpsha mafelelong a taodišosengwalo yeo. Gona mo ntlheng yeo o no re:

Mogašela le modupi di hloletše lapa la batho manyami mola ba be ba thabile e bile ba letile go tlo keteka monyanya wa motswala le rena. Gosasa le ge ba ka iketla bjang goba bjang, ba tla no fela ba gopola gore etse mokgalabje wa ka fao o hlokafetše ka go pipša ke leboto la ngwako, go babja gona a sa babje e le ka lebaka la go na ga mogašela le modupi fela. E khutše mahloko a šetše.

Go ka akaretšwa ka gore ditaodišosengwalo tše tša Tlooke di nepiša dikanegelo le ditlhalošo gomme ka fao o be a swanetše go itlhama ka tsebo ye e nepagetšego gore a kgone go di ngwala le go di ruma ka maleba. Go realo ke gore mongwadi o be a swanetše go be a ngwadile ditaodišokanegelo le ditaodišotlhaloši tše kaone empa o itiretše motswako, ya ba magweregwere ditaodišongsengwalo tša gagwe.

Ditaodišosengwalo tšeo di hlokišitšwe magoro ao di a swanetšego. Ke mathata ao mmadi a kopanago le ona ditaodišongsengwalo tša Tlooke.

6.9 DITAODIŠOSENWALO TŠA MANGOKWANE

Mangokoane o ngwadile ditaodišosengwalo tše di seelago tša go bitšwa *Di mading a bona* (1991) tša go gatišwa ke ba Out of Afrika ka 1991. O gatelela gore ditaodišosengwalo tšeo di amana le merero ya setšo, e lego seila, nyalo, bongaka, borapedi le lehu. Ka lebaka la gore dithaetlele tša gagwe e le lentšu le tee, go ka thwe di šišinya gore o ngwadile ditaodišosengwalo tša mohutana wa taodišotlhaloši fela. Bothata bjo nyakišišo e kopanago nabjo ke gore taodišo ya mathomo, e lego ‘Seila’ e beakantšwe go ya ka dinyakwa tša mohutana wa taodišokanegelo.

Mo taodišongsengwalo ye o tlogetše go hlaloša dikgopolo tša gagwe mabapi le seila gomme a thoma ka go anega ditiragalo kgato ka kgato malebana le tiragalo ye e kilego ya direga felo tsoko lenyalong mola go tsebja gabotse gore go dira taba ya mohuta woo ke seila go ya ka setšo sa Bapedi. Ditiragalo tšeo o di latelantše gabotse go tloga ka ye nnyane go fihla ka ye kgolo ya go di feta ka moka. Ka go realo go ka thwe o ngwala ka ga mohutana wa taodišokanegelo mola thaetlele yona e šišinya gore o be a swanetše go be a ngwala ka mohutana wa taodišotlhaloši. Ke ka fao go ka thwego o tswakanya mehutana ye

mebedi ya taodišosengwalo go bopa e tee gomme ka go realo o gakantšha mmadi.

Ditaodišongsengwalo tše dingwe tše tlhano tše di latelago, e lego 'Nyalo', 'Bongaka', 'Boloji', 'Borapedi' le 'Lehu' le tšona o thoma gabotse ka go anega le go hlaloša dikgopolo tša gagwe gomme a senya ka go tšama a šebetša ka go hlaloša ditiragalo. Seo se tiiša gore le tšona di sa ganetše madibeng di šitilwe ke go tswalwa. Nyakišišo e utolotše mafokodi a a tšweleditšwego ka mo godimo bjalo ka lepheko mo bongwading bja ditaodišosengwalo tša mongwadi yo. Mafokodi a Mangokoane a go kgona go kgetha thaetlele ye e swanetšego gomme a se kgone go ngwala ka ga yona a swana le ale a utolotšwego ditaodišongsengwalo tša Tlooke.

6.10 DITAODIŠOSENWALO TŠA SELWALEKGWADI

Selwalekgwadi o ngwadile ditaodišosengwalo tše tlhano tša go bitšwa *Moletesekuba* (1994) gomme tša gatišwa ke ba Actua Press ka 1994. Thaetlele ya ditaodišosengwalo tše e rulagantšwe ka mmolelwana wo o sego wa mehleng, e lego moletesekuba ka namane ya gore le gore goba moletesekuba bakgalabje, bjalobjalo. Ka go realo go ka thwe mongwadi o dirišitše tlogelo tirišong ya thaetlele ya pukwana ye.

Go bontšha gore mongwadi o badile ka ga teori ya ditaodišosengwalo ka gobane mo matsenong o re;

Re rata go ka swayaswaya ka ga teori ya taodišo (*essai*). *Essai* ke lentšu la Sefora la go hlaloša taodišo (matseno:1).

Taba yeo e bolela gore mongwadi o tseba ka ga tlohego ya taodišosengwalo le ge go kwagala gore o šupa taodišosengwalo go ya le ka mokgwa wo a tšweleditšego ditaodišosengwalo tša gagwe ka gona. Go iša pele, mongwadi o tšweletša dintlha tše bohlokwa tšeo taodišo e ithekgilwego ka tšona. O akaretša dintlha tšeo ka go re:

- Taodišosengwalo ke sengwalo sa botelele bjo bo lekanetšego.
- Ditiragalo tša taodišosengwalo di lebane le ditaba tša go ama bolo, boleta, mabobo, bonolo le phišego.
- Taodišo e na le sererwa se tee sa go hlaloša kakaretšo ya maikutlo, boitemogelo le maitekelo.
- Taodišosengwalo ke polelo ya kanegelo ye kopana ya go ngwalwa matlakaleng a magareng ga a lesome le lesometlhano.
- Taodišosengwalo e bolela ditaba tša mehutahuta
- Taodišosengwalo e tšea sebopego se sengwe le se sengwe go ya ka moo ditaba di lebantšwego le maikemišetšo a molaodiši.

- Polelo ya taodišosengwalo ke ye kopana, ya go kwešišega, ya go kgahliša, ya go nokwa ka bokgabo, ye e nonnego le ye e hlolago phišegelo.
- Taodišosengwalo e anega ditaba ka go nepagala, ka go realo e na le mongwalelo wa go kgahliša.
- Matseno a taodišosengwalo a rwele maatlakgogedi.

Selwalekgwadi o gatelela gore taodišosengwalo e na le mehuta ye mene, e lego (a) mohuta wa tshekatsheko, (b) mohuta wa go bega/tšweletša ditaba, (c) mohuta wa filosofi (taodišoboikgopolelo) le (d) mohuta wa go gegea. Go iša pele, o tšweletša maina a ditaodišosengwalo tša Sepedi tšeo di šetšego di ngwadilwe go tloga ka 1969 go fihla ka 1991.

Ge a tšwela pele, Selwalekgwadi o bontšha merero ye mene yeo a theilego ditaodišosengwalo tša gagwe godimo ga yona. Melaetša yeo e logagantšwe ka kgopolo ya tshepedišo ya merero ya bophelo setšhabeng ka gobane morerong wo mongwe le wo mongwe o tšweletša kgopolo ya bohlokwa bja tshepedišo ka mererong ya bophelo bja mogologolo. Ka go realo go ka thwe ditaodišosengwalo tša Selwalekgwadi di theilwe mererong ya setšo. Bjale go tla latela ditaodišosengwalo tša *Moletesekuba* (1994).

Mo taodišongsengwalo ya ‘Mammalane’, Selwalekgwadi o tšweletša molaetša wo bohlokwa wa tshepedišo ya ditaba tša tlhalo (lenyalo). Taodišosengwalo ya bobedi le ya bone, e lego ‘Sebatakgomo’ le ‘Lediba’ gona Selwalekgwadi o ruta mmadi wa gagwe bohlokwa bja tshepedišo ya go neša pula. Ka lehlakoreng le lengwe taodišosengwalo ya boraro, e lego ‘Moletesekuba’, go yona thuto ye kgolo e lebane le bohlokwa bja tshepedišo ya go nyala (lenyalo). Molaetša wa taodišosengwalo ya mafelelo, e lego ‘Lefata’ molaetša o nepiša bohlokwa bja tshepedišo ya go hloma motse wa kgoši/ mošate.

Nyakišišo e lemogile gore Selwalekgwadi o rulagantše ditaodišosengwalo tša gagwe go ya ka dinyakwa tša mehutana ye mebedi ya ditaodišosengwalo, e lego taodišotlhaloši (‘Mammalane’, le ‘Lefata’) le taodišotlhalošokgopodišišo (‘Sebatakgomo’, ‘Moletesekuba’, le ‘Lefata’).

Go ka akaretšwa ka gore go thoma ka thaetlele ya ditaodišo tše tša *Selwalekgwadi* (1994) go lemogwa gore polelo ye e dirišitšwego e nonne kudu gape e nepiša merero ye a laodišago ka ga yona. Ke go re, mongwadi o re go mmadi, ke laodišitše fela ga se ka fetša, ke sa šišitše: Moletesekuba bakgalabje. Ye ke polelo ye e kgethegilego ye e dirišwago gantši mererong ya manyalo a setšo ge bakgonyana ba phophelwa. Tlhalošo ya ditiragalo ka polelo ye e nonnego ya

makgethe ya mongwadi, ke kgwaletšo ye e hlohlago maikutlo, phišegelo le tlhologelo gomme seo se tiiša maatlakgogedi go mmadi.

Molaodiši o kgethile ditiragalo tša ditaodišosengwalo tše tlhano tša *Moletsekuba* (1994) go ya ka tikologo le maemo a ditaba gomme a di apeša ka polelo ye e nonnego ye e nyalelanago le ditaba tše di hlalošwago. Se sengwe gape ke gore molaodiši o laodiša ditaba tše a di tsebago gomme a di hlaloša bjalo ka ge a di lebeletše di direga. Ka mokgwa wo bjalo o šušumetša mmadi gore a be le yena mmogo moo tikologong yeo gore bobedi ba bone, ba kwe ba be ba kwešiše ditiragalo tše.

6.11 DITAODIŠOSENHWALO TŠA MAKOPO

Makopo o gatišitše ditaodišosengwalo tša gagwe tše lesome le bagatiši ba Malopo ka 1995. Mo kgoboketsong ya ditaodišosengwalo tša gagwe ya go bitšwa *Setšwagodimo se a ikgethela* (1995), o tšweleditše mathata a a lebanego le mohutangwalo wo ge a re:

Mohuta wa dingwalo wo o lego ka mo pukung ye, ke mohuta wo o tshwenyago kudu go o hlaloša. Wona o bitšwa *essay* dipolelong tša Sekgowa (letl.1).

Makopo o gatelela gore mohutangwalo wo o thomile kgale bogologolo ke bangwadi ba Magerike le Baroma pele lereo le la ‘*essai*’ le ka utollwa gomme, le ge go le bjalo, le lehono o sa bonala o ka re ke lepheko mo dingwalong tša Sepedi. Ge a tšwela pele gona mo letlakaleng la mathomo o sa tšweletša kgakanego ye e kuelelago bongwading bja ditaodišosengwalo tša Sepedi ka go re:

Ka ntle le fao, go sa na le kgakanego ye kgolo mabapi le wona. Ge go bolelwa ka taodišo ga go bolelwe ka yeo bana le baithuti ba e ngwalago ka sekolong. Yeo e no ba taodišo, e sego *essay* bjalo

ka ge e tsebega e le mohuta wo o itšego
wa dingwalo.

Le ge Makopo a bolela bjalo, fela nyakišišo ye ga e amogele kgopolo ya gore ge go bolelwa ka taodišosengwalo ga go bolelwe ka yeo bana le baithuti ba e ngwalago ka sekolong. ‘Yeo e no ba taodišo, e sego ‘*essay*’ bjalo ka ge e tsebega e le mohuta wo o itšego wa dingwalo’. Nyakišišo e gatelela gore taodišosengwalo ke taodišosengwalo go sa kgathalege gore ke ya bana le baithuti goba batho ba bagolo. Seo se bolela gore Makopo o hlakahlakanya kgopolo ya taodišo le ya ‘*essay*’. Dikgopolo tše pedi tše di a swana: ke kgopolo e tee ye e hlalošwago ka polelo ya Sepedi, e lego taodišo le ya Seisimane, e lego ‘*essay*’ goba ka Sefora, e lego ‘*essai*’.

Le ge go le bjalo Makopo o tšweletša kgopolo ye bohlokwa ya balaodiši ba ditaodišosengwalo tša Sepedi yeo e laetšago gabotse gore ga ba kwešiše mohutangwalo wo. Mapheko ao a ditaodišosengwalo tša Sepedi a a tšweletšwago a lebane le:

- Go se lemoge phapano magareng ga taodišosengwalo le kanegelokopana.
- Ka taodišosengwalo mongwadi o lokolla mogopolo wa gagwe gore o itaole ka hlogo ye e itšego ya taba.
- Taodišosengwalo e hlaloša dinnete tša filosofi.

- Taodišosengwalo ga se ngangišano ke therišano goba poledišano magareng ga mongwadi le maikgopolelo a gagwe.
- Taodišosengwalo e ka ngwalwa ka tsela ya kanegelo le ge e ka no tswakwa ka theto goba koša.

Ge go ka badišišwa tshwaotshwao ya teori ya taodišosengwalo ya Makopo go tla lemogwa gore ge a ngwala ditaodišosengwalo tše tša gagwe mo go *Setšwagodimo se a ikgethela* (1995), o be a šetše a badile ka ga mešomo ya ditaodišosengwalo tša Michael de Montaigne, Francis Bacon, Joseph Addison, Richard Steele, T.S. Eliot le ba bangwe. Ka go realo, nyakišišo e amogela gore Makopo o bile le khuetšo ye e rilego ya bongwadi bja ditaodišosengwalo, gagolo tša Magerike, Baroma, Mafora, Maisimane le Maamerika go ya ka fao a hlalošago ka gona.

Bjale go yo tsonywa therešo ya seo se bolelwago ke Makopo go ya le ka fao a ngwadilego ditaodišosengwalo tša gagwe ka gona. Le ge go le bjalo, mo go yo akaretšwa ditaodišosengwalo tše a di ngwadilego go ya ka mehutana ya tšona.

Go ka akaretšwa ka go re Makopo o laodiša ka ga bophelo bja sebjale ge a ngwala ditaodišosengwalo tše tša gagwe. Taba yeo o e tšweletša ditaodišosengwalo tša gagwe ka moka. Gape go ka thwe godimo ga moo Makopo o na le thuto ye a ratago go e ruta mmadi ka

ditaodišosengwalo tše tša gagwe. Mo taodišongsengwalo ya ‘Mphufutšo wa phatla’, Makopo o gatelela bohlokwa bja mošomo bophelong bja motho. Taodišosengwalo ya ‘Go itshepa’ o lebanya molaetša le taba ya gore go itirela go bohlokwa kudu bophelong. Ka taodišosengwalo ya ‘Matrase’ o hlaloša gore lehu le gona gomme ga se la swanela go hlola kgakanego le ditshele tša mehutahuta. Ge go balwa taodišosengwalo ya ‘Lenyalo’ go lemogwa gore thuto ya gona e lebane le gore lenyalo ke bophelo empa ka gare ga bophelo bja lenyalo go na le mathata. Taodišosengwalo ya ‘Baledi’ yona e ruta mmadi gore mo bophelong bja sebjale mošomo wa baledi o bohlokwa le ge o tliša mathata a a rilego.

Ka lehlakoreng le lengwe taodišosengwalo ya ‘Pene le thae’ e nepiša bohlokwa bja thuto bophelong. Mo taodišongsengwalo ya ‘Tokologo le boikarabelo’ gona Makopo o ruta mmadi gore bophelo bja sebjale bo ithekgile ka tokologo ya maikarabelo setšhabeng. Ge go hlokomelwa taodišosengwalo ya ‘Nako ya Seafrika’ go lemogwa gore Makopo o ruta mmadi ka bohlokwa bja go hlompha nako bophelong matšatšing a lehono. Thuto ya taodišosengwalo ya ‘Ke mang?’ e nepiša mathata a go fana mešomo ka setswalle mehleng ya lehono. Ge go badišišwa taodišosengwalo ya ‘Ga go mohlopi o sa nego’ go lemogwa gore mongwadi o tšweletša thuto ya gore bophelo bja sehono bo tswalane le mathata.

Ge a ruma melaetša ya ditaodišosengwalo tše tša gagwe, Makopo o tšweletša molaetša wo mogolo ge a ngwala taodišosengwalo ya ‘Modiro o tšhaba diatla’ wa gore tšhomišano e bohlokwa bophelong bja sebjalebja. Ka molaetša wo o rokaganya ditaodišosengwalo tša gagwe tše lesome ka tlhale ye thata ya thuto go mmadi.

Go ka no akaretšwa ka gore le ge Makopo a bontšha gore o na le khuetšo ya ditaodišosengwalo tša balaodiši ba bogologolo bjalo ka Magerike, Baroma, Mafora, Maisimane le Maamerika, fela khuetšo yeo ya gagwe e thaletšwe mellwane ka gobane go bontšha a hueditšwe fela ke dingwalo tša ditaodišosengwalo tša Cowley, Temple le Lamb ka gobane o latela meragelo ya bona ge a ngwala mohutangwalo wo.

Se sengwe seo nyakišišo e se lemogago ge go balwa ditaodišosengwalo tša go ngwalwa ke Makopo mo go *Setšwagodimo se a ikgethela* (1995), ke gore mo gontši ditaodišosengwalo tše di kwana le ditaodišosengwalo tša Mabitje tša go laodišwa mo pukung ya ditaodišosengwalo ya *Sehlabeng* (1976) ka wona mokgwa wo wa go tswaka go laodiša ka košana le ge mo le mola go tšama go rotoga phapano ye e rilago. Kwano ye e tšwelelago ditaodišosengwalo tša Makopo le tša Mabitje e lebane le mehutana ya ditaodišo. Makopo o dirišitše mekgwa ye mebedi ya go laodiša ditaodišosengwalo ka go hlaloša bjalo ka ‘Mphufutšo wa phatla’, ‘Matrase’, ‘Baledi’,

‘Tokologo le boikarabelo’, ‘Nako ya Seafrika’ le ‘Modiro o tšhaba diatla, e lego ditaodišotlhaloši gomme a tšwela pele a ngwala ka mokgwa wa go laodiša a opela bjalo ka ‘Go itshepa’, ‘Lenyalo’, le ‘Pene le thae’. Ye ke ye nngwe ya diponagalo tša ditaodišosengwalo tša Makopo ye e tšeelanago mello le ditaodišosengwalo tša Mabitje.

6.12 DITAODIŠOSENWALO TŠA PHALA

Mphatlalatšane (1995) e rulagantšwe ke Phala, gomme ya gatišwa le bagatiši ba Kagiso ka 1995. Go ya ka ketapele sengwalo se se rulagantšwe ka dikarolo tše pedi. Karolo ya mathomo e lebane le ditaodišosengwalo mola ya bobedi e nepiša dikanegelokopana. Nepokgolo ya karoganyo ye e dirilwe ka maikemišetšo a gore babadi, gagolo barutwana dikolong tše di phagamego, ba lemoge phapano magareng ga taodišosengwalo le kanegelokopana.

Ka ge nyakišišo ye e lebane le go fatišiša ditaodišosengwalo, ga go yo šalwa morago karolo ya bobedi ya pukwana ye, e lego ya kanegelokopana. Ka go realo go yo hlokomelwa teori yeo e ngwadilwego mo pukwaneng ye, yeo e lebanego le taodišosengwalo.

Malebana le taodišosengwalo Phala o hlaloša gore:

Taodišo ke sengwalwa seo mo go sona mongwadi a tlišago dikgopolo tša gagwe ka ga taba ye e itšego. Mongwadi a ka dira bjalo ka go fa tshekatsheko, tshedimošo, phapantšho ya dikgopolo goba ngangišano ka ga taba yeo. Se se tla lemogwago ke gore taodišo ga e na le moanegwathwadi bjalo ka mehuta ye mengwe ya dingwalo, ebile ka baka la bokopana bja yona, mongwadi ga a kgone go fa tlhalošo ye e tletšego ya sererwa sa gagwe. Godimo ga fao go tla lemogwa le gore taodišo ga e na popego ye e itšego (letl. 1).

Taba ye e gatelela gore ka taodišosengwalo mongwadi o tšweletša dikgopolo tša gagwe ka bolokologi. Sa bobedi ke gore taodišosengwalo ga e na le moanegwathwadi le gore mongwadi wa yona ga a hlaloše sererwa sa gagwe ka botlalo. Sa mafelelo seo Phala a se tšweletšago ke gore taodišosengwalo ga e na sebopego se se rilego. Godimo ga moo teori ya pukwana ye e feleletša ka go tšweletša dintlha tše nne tše bohlokwa malebana le thulaganyo ya taodišosengwalo, e lego matseno, mmele, polelo le mafelelo.

Bjale go yo lebelelwa ditaodišosengwalo tša *Mphatlalatšane* (1995) ka boripana. Pukwana ye e na le ditaodišosengwalo tše tshela, e lego ‘Bafsa ba tšhuma baloi’, ‘Mathata dikolong’, le ‘Tšarakano ya setšhaba’ tša go ngwalwa ke Mabitje S.J.I gammogo le ‘Baloi le boloi’, ‘Motho ke sera’ le ‘Poloko ditoropong’ tša go ngwalwa ke Phala N.I. Ka go realo go ka thwe ditaodišosengwalo tša *Mphatlalatšane* (1995) di bolela ka direrwa tša go fapafapana le ge go ka thwe ditaodišosengwalo tša mathomo tša Mabitje le Phala, e lego ‘Bafsa ba tšhuma baloi’ le ‘Baloi le boloi’ di nyakile go tšeelana mello. Fela ge ditaodišosengwalo tše ka moka di ka lebeledišišwa gabotse go tla lemogwa gore di bolela ka ditaba tša sebjalebjae.

Gape nyakišišo e lemogile gore ge go ka tsinkelwa ditaodišosengwalo tše tša *Mphatlalatšane* (1995) go tla lemogwa gore di arotšwe ka mehuta ye mebedi, e lego taodišokanegelo le taodišotlhaloši, go ya le ka moo di ngwadilwego ka gona. Ke go re ditaodišosengwalo tše tharo tša mathomo tša Mabitje ke ditaodišokanegelo, mola tše tharo tša mafelelo tša Phala e le ditaodišotlhaloši.

Le ge Mabitje le Phala ba ngwadile ditaodišosengwalo tša bona ka direrwa tše di fapanego, fela melaetša ya bona yona e a kwana. Bjale go lekodišišwa kwano yeo. Ge go badišišwa taodišosengwalo ya mathomo ya Mabitje le ya mathomo ya Phala go lemogwa gore

melaetša ya tšona e a kwana ka gobane e gatelela gore boloi bo gona. Ditaodišosengwalo tša bona ka bobedi tše di latelago tše, e lego ‘Mathata dikolong’ le ‘Motho ke sera’ le tšona go na le mo di kopanago gona ka melaetša ka gobane molaetša wa bona ke o tee wa gore motho o tagwa ke maemo. Ditaodišosengwalo tše pedi tša mafelelo, e lego ‘Tšharakano ya setšhaba’ (Mabitje) le ‘Poloko ditoropong’ (Phala) le tšona di tšweletša thuto e tee ya go swana, e lego bophelo bja lehono le tšharakano ke monwana le lenala.

Bjale go ya go lebelelwa ditaodišosengwalo tše di ngwadilwego ke Chupyane ka 1996.

6.13 DITAODIŠOSENWALO TŠA CHUPYANE

Chupyane o ngwadile ditaodišosengwalo tše di šupago tša go bitšwa *Ditlhapetsane* (1996) gomme tša gatišwa ke bagatiši ba Thandi Press ka 1996. Ditaodišosengwalo tše di šupago tše di laodiša ka ga sererwa se tee, e lego setšo, le gore, godimo ga fao ditaba tše tša setšo di nepiša merero ya basadi ba bogologolo fela. Taba yeo e bolela gore thaetlele ya ditaodišosengwalo tše tša Chupyane e lebane le sererwa sa ditaodišosengwalo tše, e lego ditlhapetsane, seo se bolela gore, go ya ka Chupyane ke go re ‘*traditional women’s ornaments*’.

Ge ditaodišosengwalo tše di balwa ka hloko go lemogwa gore tše dingwe tša tšona di wela ka fase ga mohutana wa taodišokanegelo ka

gobane (a) mongwadi o anega ditiragalo tše di rilego go ya ka tatelano ya tšona, (b) o thoma ka tiragalo ye nnyane gomme a feleletša ka tiragalo ye kgolo le (c) o diriša balaodiši (molaodiši) bao ba lebanego le ditiragalo tšeo. Godimo ga fao Chupyane o diriša le thekniki ya bolaodiši go tloga mathomong a taodišosengwalo ya pele go fihla mafelelong a yona go akaretšwa le taodišosengwalo ya mafelelo.

Ge go tsinkelwa mongwalelo wa gagwe go lemogwa gore o diriša mafoko a makopana le a mateletšana bjalo ka matseno a ditaodišosengwalo tša mathomo mo ditaodišosengwalo tša ‘Bobotlana’, ‘Selaiwakgale’, ‘Mala a basadi’, le ‘Diagametse’. Morumo wa ditaodišosengwalo tša gagwe o gata ka mošito o tee le matseno a tšona. Bjale go tlo lebelelwa ka kakaretšo dintlha tše di tšweleditšwego ke nyakišišo mo karolong ye.

6.14 KAKARETŠO

Nyakišišo e utolotše gore Matlala o bohlokwa mo ditaodišosengwalo tša Sepedi ka gobane ke thagaletswalo mo mohutangwalong wo. Ditaodišosengwalo tše tša gagwe ke leswika la motheo wa ditaodišosengwalo tša Sepedi la go thewa ka 1943. Go realo go ra gore o beile bongwadi bja ditaodišosengwalo tša polelo ye malekelekeng. Le ge a ngwadile ditaodišosengwalo tše nne fela,

nyakišišo e lemogile gore ditaodišosengwalo tše nne tše di emela mehutana ye mene ya ditaodišosengwalo.

Masemola o latetše Matlala bongwading bja ditaodišosengwalo tše tša Sepedi ka morago ga mengwaga ye masomepedinne gomme a ngwala ditaodišosengwalo tše masomepedinne pukwaneng ya go bitšwa *Ditaodišo* ka ngwaga wa 1967. Ditaodišosengwalo tše tša Masemola ga di nepiše mohuta wo o rilego.

Ngwageng wo o latelago woo Mahapa o tšweleditše kgoboketšo ya go bitšwa *Di sa re šaletše monaganong* ka ngwaga wa 1968. Kgoboketšo ye e theilwe ka ditaodišosengwalo tša ditaba tša bogologolo le tša sebjalebjae ka mehutana ye mebedi, e lego taodišotlhaloši le taodišotlhalošokgopodišišo. Ka ngwaga wa 1969 Mojapelo a latela Mahapa ka go tšweletša ditaodišosengwalo pukwaneng ya go bitšwa *Dithuto lapeng le sekolong* (1969) a nepišitše ditaodišotlhaloši fela le ge a hlotše tlhakatlakano mešomong yeo ya gagwe.

Ka morago ga mengwaga ye e šupago, Mabitje o ngwadile ditaodišosengwalo tša go bitšwa *Sehlabeng* (1976) tše di swanago le tša Mahapa go ya ka mehutana ya tšona. Go fetile lebaka la mengwaga ye lesometee ya ba gona Tlooke a tšweletšago dipukwana tša gagwe tše pedi tša mathomo, *Lekomane la bjoko* le *Moremogolo*

ka ngwaga wa 1987, ka morago ga ge Mabitje a ngwadile ditadišosengwalo tša gagwe. Ka morago ga mengwaga ye mebedi Tlooke a ngwala gape kgoboketšo ya ditaodišosengwalo ya go bitšwa *Bohwabogolo* ka ngwaga wa 1990. Mo ngwageng wo o latelago woo Mangokoane a ngwala kgoboketšo ya go bitšwa *Di mading a bona* ka ngwaga wa 1991. Go iša pele Tlooke o boile gape mengwageng ye mebedi ya go latelana a ngwala dipukwana tše pedi, *Mankutukutu o tima mollo* (1992) le *Lewa la rabadia* (1993) ka go hlatlamana.

Eile ngwageng wo o latelago wa 1993 Selwalekgwadi a ngwala kgoboketšo ya go bitšwa *Moletsekuba* (1994). Ka 1995 Makopo le Phala ba tšweletša dipuku tša bona mongwe le mongwe, e lego *Setšwagodimo se a ikgethela* le *Mphatlalatšane*. Chupyane o lomile Makopo le Phala dietse ka go ngwala *Ditlhapetsane* ka ngwaga wa 1996.

Go ruma ditaba tše, nyakišišo e lemogile gore go tšere lebaka le letelele (mengwaga ye masomepedinne) la tlala le mohlako wa ditaodišosengwalo tša Sepedi morago ga ge Matlala a seno ngwala ditaodišosengwalo tša go bitšwa *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943). Ka morago ga fao go bontšhitše kgahlego ka gobane bangwadi ba bararo ba ditaodišosengwalo tša Sepedi, e lego Masemola, Mahapa le Mojapelo ba ngwadile dipuku tše tharo tša ditaodišosengwalo tša Sepedi ka go latelana.

Morago ga fao go bile le lesehla la bongwadi bja ditaodišosengwalo lebaka la mengwaga ye e šupago go fihla ge Mabitje a neša kgogolamooka ya ditaodišosengwalo tša go bitšwa *Sehlabeng* ka ngwaga wa 1976. Go tloga moo go bile le tlala ya mohlopi bongwading bja ditaodišosengwalo tša Sepedi lebaka la mengwaga ye lesometee go fihlela ge Tlooke a rotoga ka mesarasarane ya mehuhwane ya ditaodišosengwalo tša Sepedi, e lego *Lekomane la bjoko, Moremogolo le Bohwabogolo* ka ngwaga wa 1987 (tše pedi tša mathomo) le wa 1990. Mangokoane o latetše Tlooke ka lefokameetse la ditaodišosengwalo tša Sepedi, *Di mading a bona* ngwageng wo o latelago wa 1991. Tlooke o boile gape ka mphofolela wa ditaodišosengwalo tša Sepedi, e lego *Mankutukutu o tima mollo le Lewa la rabadia* ka ngwaga wa 1992 le wa 1993.

Erile ka ngwaga wa 1994 Selwalekgwadi a tšwelela ka pula ya matlakadibe le sefako ya ditaodišosengwalo tša Sepedi ya go bitšwa *Moletesekuba*. Ngwageng wa 1995 Makopo le Phala ba lokolla ditsheola ka *Setšwagodimo se a ikgethela* le *Mphatlalatšane*. Eile ka 1996 Chupyane a tšwelela ka leru la mmamohlake la go tomola mehlare le go rutlolla mengwako la go feleletša ka modupi wa motšhaotšhele wa ditaodišo tša Sepedi tša go bitšwa *Ditlhapetsane*.

Bjale go ya go tšwetšwa pele ka go lekola kgolo le tšwetšopele bongwading bja ditaodišosengwalo tša Sepedi ka go nepiša tlhopho go ya ka bokgoni bja bongwadi bja ditaodišosengwalo tša Sepedi.